

تاریخ تحول حقوق زن در اسلام

جلد دوم
(عصر علوی)

تألیف

عزت السادات مصطفائی

عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس

انشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: تاریخ تحول حقوق زن در اسلام (جلد دوم)

مؤلف: دکتر عزت‌السادات میرخانی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

صفحه آرا و ویراستار ادبی: رضا عبدالحی بجندی

طراح جلد: محمد روشنی

مایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دبیا

چاپ و صحافی: سپیدان تهران

چاپ اول: ۱۳۹۸

قیمت: ۳۲۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۷۳-۰

«این کتاب با اغذ حمایتی منتشر شده است»

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، پلاک ۱۳۲، رازی، خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲
تلف: ۶۶۹۳۲۲۰

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

سندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ کد پستی: ۴۳۶۸۱ ۱۴۶۵ تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

E-mail: pub@i.ac.ir • www.ketabesadiq.ir

سرشناسه: میرخانی، عزت‌السادات، حانی.
تاریخ تحول حقوق زن در اسلام / مؤلف عزت‌السادات حانی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ج۲.

شابک ج ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۷۱-۴

شابک ج ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۷۷۳-۸

موضوع: محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ ق. -- دیدگاه درباره حقوق زن.

موضوع: علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. -- دیدگاه درباره حقوق زن.

موضوع: حقوق زن -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.

موضوع: حقوق زن -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام -- تاریخ.

موضوع: زنان در اسلام.

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع).

رده‌بندی کنگره: BP ۲۳۰/۱۷۲

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸۳۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۸۱۰۶۹۲

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست اجمالی

۱۱.....	سخن نامه
۱۳.....	مقدمه
۱۹.....	فصل اول. تحلیل مختصات عصر علوی و تأثیر آن بر مسائل زنان
۵۳.....	فصل دوم. کشف ملاقات در نقل وقایع و اجتهاد تاریخی در کلام امام علی (علیه السلام)
۷۵.....	فصل سوم. تأثیر پشتو برای اسلامی مکتب تشیع در مواضع تاریخی امام (علیه السلام) نسبت به زنان
۱۰۹.....	فصل چهارم. آشنایی با مشربان شیعه و آزاده در دفاع از مکتب علوی
۱۳۱.....	فصل پنجم. بررسی تاریخی سلوک علما در عصر رسول خدا (صلی الله علیه و آله) با محوریت حضور زنان نقش آفرین
۱۵۵.....	فصل ششم. علی (علیه السلام) و دوران بعد از رحلت رسول خدا (صلی الله علیه و آله)
۱۸۱.....	فصل هفتم. علی (علیه السلام) و دوران حاکمیت؛ گروه‌های مقابل؛ سیاست‌های راهبردی
۱۸۹.....	فصل هشتم. زنان در رویه قضایی علی بن ابی طالب (علیه السلام)
۲۰۹.....	نتیجه‌گیری عصر علوی و خاتمه
۲۱۵.....	منابع و مآخذ
۲۲۹.....	نمایه

مقدمه

در این نوشتار به تحولات تاریخی عصر نبوی و ارانه ملاکات بر اساس عصر تشریع و تنزیل و نحوه استقلا حاکمت کتاب و سنت به عنوان دو عنصر اصلی در حجیت، به تحلیل و تبیین وقایع این عصر پرداخته نقش نهضت نبوی را در احیاء هویت و شخصیت و حقوق زنان در چهار مرحله اساسی از زندگی زنان بر اساس قول و فعل و تقریر پیامبر اسلام (ﷺ) به ترسیم کشانده و نمادی از تعاملات رسول خدا (ﷺ) با شخصیت‌های مختلف از زنان ارانه نمودیم. حضور زنان در عرصه‌های علمی، سیاسی و اجتماعی و دفاع و تبلیغ، ریزنی و هجرت و بیعت بر اساس استنادات متقن تشریح و تبیین گردد.

در این نوشتار کلام را با سخنان امیر حکمت در تعامل با تاریخ آغاز می‌کنیم. ایشان بخش عمده‌ای از خطب و نامه‌ها را به تأملات و تعاهدات تاریخی اختصاص می‌دهد. همچنان که قواعد و معادلات حاکم بر تاریخ را به روشنی در کلماتشان می‌شمارد و انسان را از نگاه ظاهری و عینی به عرصه تأملات واقعی سوق می‌دهد. مثلاً در ایجاد بصیرت، یاسر و اجتماعی برگرفته از وقایع تاریخ می‌فرماید: «آنگاه که در زندگی گذشتگان، مطالعه می‌کنید، مهده در چیزی باشید که عامل عزت آنان بود و دشمنان را از سر راهشان برداشت و سلامت و عافیت زنان را از راه افرام ساخت و کرامت و شخصیت به آنان بخشید». در همین خطبه نیز می‌فرماید: «تدبیر احوال الماضین من المؤمنین قبلکم...» (دشتی، ۱۳۶۹: خطبه ۱۹۲، ف ۸۴). در احوالات مؤمنان پیشین، اندیشه کنید که چگونه در حال آزمایش و امتحان به سر بردند. آیا بیش از همه مشکلات بر دوش آنان بود؟ آیا بیش از همه مردم جهان بیشتر در تنگنا قرار نداشتند؟ فرعون‌های زمان، آن‌ها را به بردگی کشادند و همواره بدترین شکنجه‌ها را بر آنان وارد کردند و انواع تلخی‌ها را به کامشان ریختند که این دوران ذلت و هلاکت و مغلوب بودن، تداوم یافت نه راهی وجود داشت که سرپیچی کنند و نه چاره‌ای که از خود دفاع نمایند، تا آنکه خداوند، تلاش و استقامت و بردباری در برابر ناملایمات آن‌ها را، در راه دوستی خود و قدرت تحمّل ناراحتی‌ها را برای ترس از خویش، مشاهده فرمود. آنان را از تنگنای بیلا و سختی [به سبب نهضت انبیاء و قدرت ایمان] نجات داد. ذلت آنان را به عزت مبدل نمود و امنیت را به جای خوف ایجاد کرد» (دشتی، ۱۳۶۹: خطبه ۱۹۲، ف ۸۴). این‌گونه متون حامل حکمت‌های متعددی برای

انسان مسلمان در مواجهه با وقایع و عبرت‌های تاریخی است.

اندیشمندان نسبت به عصر ایشان که عصر ابتلاء است این‌گونه گفته‌اند: «عصرهایی که پر از بلا بوده و اُقت اسلام را به خود مبتلا کرده است، سپس در تقسیمات این‌گونه آورده‌اند: عصر تنزیل، عصر پیامبر گرامی خدا (ﷺ)، عصر ارتداد، عصر فتنه (جمل، صفین، نهروان)، عصر ابتلای مؤمنان (عصر بنی‌امیه)» (آئینه‌وند، ۱۳۹۱: ۳۱۹). این مختصات در مطالعات تاریخی اقتضانات خاصی را مطالبه می‌کند.

محققینی که با تاریخ سروکار دارند، اصولی را در درک درست از گزاره‌های تاریخی ارائه می‌دهند. از آن جمله اینکه در مسائل تاریخی، شناخت علّی پدیده‌ها و فهم درست از وقایع و استنتاج صحیح، پیوند میان «ماضی گذشته و حال و آینده، دوری از روایت‌گویی صرف، کشف واقعیت‌های گذشته، برقراری ارتباط میان جنبه‌های متفاوت و یا اسناد ضد و نقیض را از ضروریات روش کار کاوشگر تاریخ به حساب می‌آورند.

بر همین اساس مادام که آسیب‌شناسی جدی در این زمینه نسبت به عصر امام (ﷺ) صورت نپذیرد، ارائه منش واقع از ایشان درباره زنان غیرمیسور است. زیرا غالباً مشرب ایشان در تعامل با امور زنان به گونه‌ای پراکنده و سبگیر، انتقاد یافته است. این نحوه تعامل ناقص و غیراصولی، دشواری‌هایی را بر سر راه حل مسائل زنان نهاده است، در حالی که اصول رفتاری و قواعد و ضوابط حاکم بر منش علوی و هم‌سویی و اهتمام ایشان بر تداوم سنت نبوی از مسلمات در متون و نصوص متواتر اسلامی است.

اگرچه اقتضای این عصر تسهیل و تداوم سنت نبوی است، اما وقایع اقتضانات دیگری را رقم می‌زند و مشکلاتی را فرا روی کاوشگر در این مسیر قرار می‌دهد. از این روی تأکید بر سیره علوی و سنت عملی ایشان درباره زنان از جهات متعدد قابل بررسی است:

الف. مختصات این عصر،

ب. عصر حفاظت و مراقبت خاص ایشان در تداوم سنت نبوی و رسالت از ایجاد انحراف و التقاط و تحریف،

ج. تفاوت سیره ایشان از سیره خلفای پیشین و...

د. این دوره به سبب دستکاری‌ها و تبلیغات سوء و نسبت دادن برخی از تفکرات به ساحت متعالی اندیشه علوی نیازمند غور و تأملات جدی‌تر از عصر نبوی است و بسیاری از شبهات درباره زنان در تفکر اسلامی از همین عصر و فتن آن آغاز می‌گردد.

و. مذهب‌سازی متون تاریخی خود رسالت دیگری برای متفکر اصول‌گرا در عصر کنونی است.

اگر او همسری چون فاطمه (ﷺ) دست‌پرونده منطق وحی و مادر طهارت و عصمت دارد و در دفاع از جایگاه ایشان به عنوان امام بر حق یک تنه در برابر حاکمیت انحراف می‌ایستد و از رویگردانی جامعه اسلامی از مشرب امام علی (ﷺ) شکوه برمی‌آورد، اگر فاطمه (ﷺ) او را عدل کعبه می‌شمارد

و مردم را به طواف گرد او فرا می خواند. تا آنجا که جان خود را در قربانگاه ولایت حق الهیه تقدیم جانان می نماید. این امر نمادی از وقایع عصر علی (علیه السلام) است.

کسی که دخترش زینت پدر در تاریخ می شود و عقیده بنی هاشم و در مدیریت بحران در وقایع تلخ عاشورا مظهر رشادت و مقابله با فرعون زمان خود می گردد. زبان علی (علیه السلام) در کام و اقتدای به فاطمه در گام هایش هویداست، خانه اش بیت عصمت و در رأفت و عدالت است. آیا درباره جنس زن کبريائی را بیان می کند که در زندگی او هرگز مشهود نیست. آیا کلام او را نباید با سیره و فنون استدلال ایشان سنجید؟ تبیین مواضع و ملاکات تاریخی از سوی ایشان برای محقق مسلمان چه نقشی در ادراک درست دارد؟

توجه به این مواضع از طرفی و تناقضات تاریخی و منسوب به اندیشه علوی درباره زنان از ضرورت های اصلی در این نوشتار است.

مجموعه این محولات تفکر مسلمان را به واکاوی جامع دعوت می نماید و تبیینی صحیح بر اساس نظام شایسته سازی مطالبه می کند. اینجاست که تأکید بر فن استدلال تاریخی متبع از کتاب و سنت و منش علوی و استمداد از روش های معقول و مقبول فقهی و اصولی و قواعدی به مدد ما در این نوشتار آمده و به رغم سختی کار ضرورت آن را بر ایمان روشن نموده است.

از سوی دیگر وقایع تلخی که امر زعماء جهان اسلام و بیداری اسلامی، از سوی دنیای سلطه در جریان است، آسیب های عصری را به مسلمانان به اضطرار و مشکلات مضاعفی رسانده است. او در زیر نقاب تمدن و تجدد احساس عدم صفت، مقابله با ارزش ها، دورویی و نفاق می نماید، به ویژه آنکه وقتی به پیشینه بینشی و روشی و دانشی فرهنگ خود با دقت می نگرد، احساس دردمندی می نماید و خلاءها و بحران ها و آسیب های دیروز و امروز و فردا را بهتر ادراک می کند. دست های سلطه و مکر جهانی بار دیگر از آستین زادگان یهود و صهیونیست جهان، به شکل دیگر تهدید می نماید و در هیاهوی جنگ نرم و رویارویی ضعفا و اقویا، همچنان در تقابل و ... سلطه و قدرت و پیچیدن غل و زنجیرهای اسارت به گونه ای دیگر است. اینجاست که زن مسلمان که رهپوش خود ابهامات و تشویش ها و پیچیدگی های فراوان می بیند. او بیش از هر زمان نیازمند اراده کننده ان در پاسخ گویی به پرسش های زیادی است که در حفظ موقعیت، دفاع عزت مدارانه، مهارت در نظم و تقویم، کنش و واکنش معقول در عرصه های متعدد او را استمداد نماید.

او امروز نیازمند آشنایی هر چه بیشتر با فرهنگ علوی است تا دست های حيله یهودیان و مروانیان را در پس زندگی خود جستجو نماید. او فرمود: «دست مروان دست یهود است» که از آستین او بیرون آمده، بیش از دو سوم از نهج البلاغه دردمندی از جامعه دینی در عدم درک درست از مسائلی است که بر آنان وارد می شود و توان حل و فصل آن را ندارند. زن مسلمان، بلکه هر انسان آزاده ای بایستی خردمندانه گوش جان به فریاد علی بن ابی طالب (علیه السلام) بسپارد که فرمود: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا قَدْ أَصْبَحْنَا فِي دَهْرٍ عَوْدٍ وَرَمَنٍ كُنُوذٍ يَعُدُّ فِيهِ الْمُحْسِنُ مُسِينًا وَيَزْدَادُ الظَّالِمُ فِيهِ عُنُوًا لَا تَنْتَفِعُ بِمَا عَمِلْنَا وَلَا نَسْأَلُ عَمَّا

جَهْلُنَا وَلَا تَتَخَوَّفُ قَارِعَةً حَتَّى تَحُلَّ بِنَا؛ ای مردمان (در جهان اسلام) ما اکنون در وضعیتی صبح می‌کنیم که زمانه با ما به شدت عناد دارد و روزگاری که با ما سر سازگاری ندارد. در این روزگار محسن مُسِئٌ معرفی می‌شود و ظالم در آن به سرکشی مشغول است. اما به زعم این شرایط، ما نه از سرمایه وافر علمی خود بهره می‌بریم و نه از موارد جهل خود سؤال می‌کنیم و نه نگرانی از آنچه که ممکن است در آینده برای ما پیش آید به خود راه می‌دهیم (که این خطری بزرگ برای شماست) (نهج البلاغه، ۱۳۶۹: خطبه ۳۲).

اهداف تحقیق: این مجلد حامل اهدافی و تحقق ابعادی خرد و کلان است. ابعاد خرد آن: آشنایی با تحولات تاریخی صدر اسلام و تبیین تفاوت‌های اساسی میان عصر نبوی و علوی، شناخت جایگاه هویتی و شهادتی و جنسیتی او در مرام و سیره علوی و ابعاد کلان آن آشنایی با شیوه‌های استنباط در منطق اعلیٰ (علیه السلام)، مقابله امام (علیه السلام) با انحرافات تاریخی، رجعت تعصبات جاهلی، دقت در نحوه اجتهاد تاریخی برای درک درست وقایع تاریخی از سوی امام علی (علیه السلام) است اما مهم‌تر از این ابعاد، ابعادی است که بیانگر دغدغه‌مندی متفکرین دردمند دنیای اسلام و به ویژه اندیشه جامع الاطراف و روشن بینان در انتقاد از اسلام و شاگردان ایشان، در ایجاد تحولات اساسی در سایه انقلاب اسلامی و پیاده‌سازی عدالت علوی در جامعه اسلامی به ویژه درباره زنان بوده. انتظار انمه ما و نیز فرزند زهرا حضرت معصومه (علیها السلام) گوش سپاری و التزام به همین مرام است. بلکه امام امت ما و رهبر فرزانه آن همین رسالت را برای جامعه نخبگانی زنان ترسیم می‌کنند.

روش تحقیق: در این نوشتار به سبب عدم بر نداشتن تحلیل و فن استدلال تاریخی با تمرکز بر روش گردآوری اسنادی، ابتدا به استخراج مستندات تاریخی و متون روایی و نصوص ادله اقدام شده و سپس بر اساس چند روش کیفی چون: تحلیل محتوی، ارزیابی، سنجش یک پدیده تاریخی از جهت صدق و کذب، آزمون و تأمل در یک نظریه و بعضاً ابطال یک فکر تاریخی، استدلال در ارتباط درست میان پدیده‌های تاریخی و یا بالعکس، بر اساس روش قیاسی یا برپایه کبریات از دل صغریات و یا استقراء تأمل منجر به اطمینان، استشهاد و استناد به اقوال و ادله، تفسیر و تحلیل (خدایار ذولفقاری، ۱۳۹۲: ۱۰-۱۱) و بالاخره استنطاق اندیشه‌های کج‌رو و جزء نگر، نقد و تحلیل مقولات مورد نظر و... اقدام گردیده است. از طرفی از جهت پاسخ به نیازها و مطالبات عصر، در پژوهش تحلیل مبانی، به تبیین برخی لوازم منطقی گفت‌وگوها و ملازمات عقلی آن پرداخته شده و بعضاً با طرحی تئوری و نظریه جدید مبتنی بر تفکر سیستمی، با تأکید بر تمدن‌سازی اسلامی با دخالت و مهارت زنان خبره تحقیق به پایانه خود نزدیک و به پاسخ سؤالات منتج گردیده است.

سؤالات تحقیق (عصر علوی)

- ۱- مختصات عصر علوی چه تأثیری بر تحولات تاریخی درباره زنان داشت؟
- ۲- تفاوت عصر نبوی و عصر علوی در تداوم تحولات مثبت درباره زنان چه بود؟
- ۳- روش اجتهاد تاریخی امام علی (علیه السلام) در نهج چگونه است؟ و چه تأثیری در نفی اتهامات

تاریخی علیه ایشان دارد؟

۴- آیا به ضرورت واکاوی تفکرات غیر واقعی تاریخی و منسوب به امیرالمؤمنین (علیه السلام) تاکنون پی برده ایم؟

۵- آیا میان سیره نبوی و علوی درباره زنان تهافت و تغایر مبنایی و عملی است؟

۶- تحرکات مثبت و منفی سیاسی زنان در عصر علوی چه تأثیری در منش رفتاری ایشان داشته؟

۷- تلاش یهود عنود و عودت فرهنگ جاهلی چه مشکلاتی را فرا روی علی (علیه السلام) می گذارد؟

۸- پیامد توقف نود ساله نقل و انتقال درست حدیث و مشی نابودی آن چه مشکلاتی را برای تداوم سنت نبوی ایجاد نمود؟

۹- مشرب زنان دست پرورده مکتب علوی در دفاع از حقانیت و ولایت راستین علوی چه بود؟

۱۰- تلاش علی (علیه السلام) در مقابله با آسیب های حاصل از تحریف و کتمان و التباس چگونه بود و تأثیر آن بر مسائل زنان چه بود؟

۱۱- دوران حاکمیت امام علی (علیه السلام) چه تأثیری در تحول حقوق زنان داشت؟

۱۲- حمایت های امام علی در دفع استضعاف و تظلم از زنان در رویه قضایی ایشان چه نقشی در تحول حقوقی زنان دارد؟